

Purusha

Purusha adına ilk olarak Rigveda X, 90'daki Purusha ilahisinde rastlıyoruz. Gerçi bu ilahinin Rigveda'ya sonradan eklendiği kabul edilirse de kronolojik olarak durum budur. Bu ilahiyi “Rigveda'da En Eski Filozoflar” başlıklı bölümümüzde vermiştik ve orada bunun Sāmkhya felsefesiyle bir bağlantısının olmadığını da vurgulamıştık. Ancak Purusha sözcüğünün çok eskilerden bu yana evrildiğini düşünebiliriz.

Bu ilahinin bazı farklar içermesine rağmen hemen hemen aynısı Atharvaveda'da da (XIX, 6) bulunur.¹ Purusha ilksel bir devdir; bedenlenmiş ruhtur, evrenin kökeni ve ruhudur. En büyük olanın Brahma olduğunu sıklıkla işleyen Upanishadlar'da bazen en büyüğün Purusha olduğu da söylenir. Zaten kimi zaman bir kafa karışıklığı olarak, kimi zaman ise filozoflar arasındaki ayrışmalardan kaynaklı halde kavramlar ve kavramlaştırmalar havalarda uçuşmaktadır. Eski Hintte bu sorun çok dikkat edilmesi gereken bir konudur.

Śvetāśvatara Upanishad'ın üçüncü bölümünde “en büyüğün” Rudra olduğu söylenirken Brahma'ya, ondan da Purusha'ya geçilir:

“Ben bu güçlü Purusha'yı biliyorum; karanlığın ötesinde, güneşin renginde. Sadece Onu bilenler ölümün ötesine geçerler, oraya giden başka bir yol yoktur. Ondan daha yücesi yoktur. Ondan daha küçük ya da büyük yoktur. O gökyüzünde kurulu sabit bir ağaç gibi durağandır. Tüm dünya bu Purusha ile doludur. O şekilsizdir; Ona hastalık bulaşmaz. O bu dünyanın ötesindedir. Bunu bilenler

¹ Hymns of the Atharvaveda, Griffith, 213-215.

ölümsüz olurlar, bilmeyenler ise kedere batarlar. O her şeyin boynu, başı ve yüzüdür. O her canlının kalbinde barınır. O her şeyi saran, cömert olandır.² O merhametlidir (Şiva), her yerde her zaman hazırdır. Purusha güçlü tanrıdır (Prabhu); en yüce varlığı en saf erime kışkırtandır. O yöneticidir, ölümsüz ışıktır. Purusha iç ruhta (Antarātman) bir parmak büyüklüğündedir. Her canlının kalbinde barınır. O kalple, düşünceyle, hafızayla tasarlanır. Bunu bilenler ölümsüz olurlar. Purusha'nın bin başı, bin gözü, bin ayağı vardır. Dünyayı her yönden sarar; beş parmak genişliğinde öteye uzanır.³ Purusha gerçekten tüm bu dünyadır; olmuş olan ve olacak olan her şeydir. Besin yoluyla büyüyen her şeydir. O ölümsüzlüğün hükmedicisidir.⁴ Onun elleri ve ayakları her yerededir. Gözleri, başları ve yüzleri her yerededir. Kulakları her yerededir. O her şeyi sarar.⁵ O bütün duyulardan özgürdür ama bütün duyu organlarının niteliğine sahipmiş gibi görünür. O her şeyin hâkimi ve efendisidir. Her şeyin en büyük koruyucudur. O duran ve hareket eden her şeyiyle bütün dünyanın yöneticisidir. Dokuz kapılı şehirde⁶ barındığı halde ruhuyla dışarıda ileri geri hareket eder. Elsiz ve ayaksız olduğu halde hız yapar ve kavrar. Gözsüz görür, kulaksız duyar. Bilinmesi gereken her şeyi bilir ama kimse onu bilmez. İnsanlar ona en büyük İlk İnsan (Purusha) derler.”

Buradaki anlatımda Rigveda'daki ilahiyle olan benzerlikler gözlerden kaçmıyor. Bu beyitler Ātman'ı ve yine Brahma'yı överek bitirildiğine göre, Purusha ile ilgili kısmın belki araya sokulduğunu düşünebiliriz.

² RV. X,81;3 ve X,90;1.

³ RV. X,90;1 (VS. 31,1; SV. I, 618; AV. 19,6,1)

⁴ RV. X,90;2. (VS. 31,2; SV. I,620; AV. 19, 6, 4)

⁵ Bhg. XIII,13.

⁶ Katha Upa. 5,1; Bhg. V,13.

Purusha'nın başparmak büyüklüğünde ve iç ruh olarak her zaman varlıkların kalbinde olduğu söylenir.⁷ Mundaka Upanishad'da (III,2; 8) “akarsuların okyanusa vardıklarında ad ve biçimlerini kaybetmeleri gibi, aydınlanmış ruh da ad ve biçimini bırakarak en yüceden daha yüce olan göksel Purusha'ya karışır” denilerek, ad ve biçim konusuyla beraber Purusha vurgulanır. Bu cümlenin önünde ve arkasında yine Brahma'dan söz edilmektedir. Aklımıza yine Purusha kavramının buraya sokulduğu fikri gelmektedir.

⁷ Katha Upa. VI, 17.